

FEMINIZMUS A/VERZUS POSTMODERNIZMUS

ETELA FARKAŠOVÁ, Katedra filozofie a dejín filozofie FFUK, Bratislava

FARKAŠOVÁ, E.: Feminism and/versus Postmodernism. FILOZOFIA, 47, No 9, p.

There are several affinities between feminism and postmodernism: both aim at the criticism of the traditional science based on the Enlightenment principles, but it is first of all the rejection of universalism and essentialism as well as breaking up with old paradigmes, what makes both streams similar. The feminist theory as a theory deriving from gender differences changed with the time. In its postmodern period it calls in question a unitary feminist conception as well as the concept of an ahistorical, undifferentiated and unconditioned gender. On the other side, the final death of subject proclaimed by postmodernism would bring about the corruption of the theoretical grounds of feminism and at the same time the resignation from its original ambitions.

Súčasný myslenie charakterizujú prinajmenšom dve protismerné tendencie: tendencia zotrvačnosti k modernej, resp. k obnove jej princípov, a tendencia k postmodernistickej kritike až negácii modernej. Obe tendencie sa vzájomne prelínajú nielen medzi jednotlivými myšlienkovými prúdmi, ale aj vnútri jedného a toho istého prúdu. Tak je tomu i v prípade feminizmu, v rámci ktorého dnes existujú viaceré odlišné koncepcie. V nasledujúcom príspevku sa pokúsim osvetliť niektoré aspekty jednak vzťahu feminizmu a postmodernizmu, jednak modernistických a postmodernistických smerovaní v myslení samotného feminizmu.

Hoci postmoderna a feminizmus vznikali nezávisle od seba, tematizujú viaceré podobné javy a vytyčujú si aspoň sčasti príbuzné ciele, medzi ktoré by sme mohli zaradiť napr. kritiku tradičnej filozofie a jej vzťahu ku kultúre, prehodnotenie vzťahu medzi filozofiou (teóriou) a sociálnou kritikou, "dekonštrukciu" tradičnej filozofie a utvorenie nových paradigiem kritiky (ontologickej, epistemologickej, estetickej, sociálnej) a nových koncepcií subjektu, ratia, jazyka, historického progresu a pod. Východiskom postmodernej pri "ťažení proti modernej" bola predovšetkým ambícia podať kritiku tradičnej filozofie a spochybniť jej základné princípy; východiskom feminizmu bol záujem o sociálnu kritiku, resp. o utváranie nových sociálnych projektov.

Feministická teória, ktorá sa nazýva aj teóriou rodovo diferencovaného myslenia (rodom sa chápe socio-kultúrne fungovanie pohlavnej príslušnosti), vznikla na základe uvedomenej potreby precizovať kategóriu ľudského na kategórie mužského a ženského, zviditeľniť i v teoretických úvahách skutočnosť, že ľudský subjekt nie je rodovo neutrálny a že rod nie je iba akýmsi dodatkovým atribútom, ale hrá pri vývine a prejavocho osobnosti dôležitú úlohu [1]. Postmodernistickú a feministickú

kritiku moderny spájajú viaceré aspekty. Feminizmus – najmä vo svojej neskoršej fáze – prispel ku spochybňovaniu objektivizujúcich, generalizujúcich tendencií vo vede; vychádzal z predpokladu, že všetky skúmania reflektujú perspektívy, hodnoty, ideály svojho realizátora, že všetky teórie nesú na sebe pečať svojho tvorca (nemusi ísť len o individuálny subjekt poznania, ale aj o skupinu, spoločenstvo vedcov). V úsilí o zmnoženie perspektív, o včlenenie viacerých zorných uhlov vyúsťuje feminizmus, ako aj postmodernizmus do kritiky akademického, objektivizujúceho poznania a ideálu "pohľadu božieho oka" a upozorňuje, že tento "nadpohľad", ak si má udržať svoju zdôvodnenosť, musí byť situovaný do kontextu moderny. Všetky postmoderné diskurzy (a k nim patrí aj neskoršia fáza feminizmu) sú dekonštruktívne svojou skepsou voči teóriám sformulovaným modernou; veľmi zreteľné sú napr. afinity v postmodernistickej a feministickej kritike osvietenských ideálov, ktoré boli naddlho oporou západnej kultúry a ktoré sa premietajú najmä do týchto názorov a presvedčení:

- a) existuje pevné, koherentné "ego" obdarené privilegovaným rozumom;
- b) rozum a na ňom založená veda sú schopné dospieť k pravdivému, objektívnemu poznaniu;
- c) poznatok, ktorý sa získa správnym používaním rozumu (a z neho odvodených pravidiel), bude pravdivý a univerzálny;
- d) rozum predstavuje transcendentálnu a univerzálnu kvalitu, ktorá existuje nezávisle od historických, sociálnych a kultúrnych kontextov, pričom sociálne skúsenosti neovplyvňujú štruktúru rozumu ani jeho schopnosť produkovať nadčasové poznatky;
- e) existuje komplex väzieb medzi rozumom, autonómiou a slobodou (napr. sloboda jedinca spočíva v spoznaní a rešpektovaní zákonov odvodených z rozumu);
- f) dôvera v autoritu rozumu prekonáva konflikt medzi poznáním, pravdou a mocou; správne použitie rozumu (poznania) v službách moci garantuje slobodu, spravodlivosť, pokrok;
- g) veda (poznanie) ako produkt univerzálneho rozumu je vo svojich obsahoch a metódach neutrálna, no vo svojich dôsledkoch môže byť sociálne prospešná;
- h) veda ako aplikácia rozumu utvára paradigmy nielen pre získavanie pravdivých poznatkov, ale stáva sa autoritou a arbitrom vo všetkých sférach ľudskej činnosti a prežívania, pretože je nadradená iným formám poznania;
- i) jazyk je v istom zmysle transparentný a slúži ako médium reprezentácie poznatkov, pričom objekty nemožno pokladať za lingvistické alebo sociálne konštrukty;
- j) existuje možnosť presne rozlíšiť hranicu medzi pravdivým a nepravdivým, vedou a mýtom, faktom a poverou, medzi umením vysokým a nízkym;
- k) dejinný progres má lineárnu podobu, určujúcu úlohu hrá v ňom "silný", centrovaný, heroický subjekt ([2], 40-43).

Podľa postmoderny koncepcie založené na uvedených princípoch nemôžu byť legitimované mimo rámca a tradícií moderny; tieto princípy nesú v sebe aj isté sociálno-politické pozadie, sú imanentné špecifickému historickému času, v ich pozadí je prítomná istá sociálna atmosféra, kultúrno-hodnotová orientácia (vychá-

dzajú napr. z predstavy o prevahe západnej kultúry budovanej na jednom type účelovo-inštrumentálnej racionality); to všetko sú dôvody, prečo sa nemôžu legitimovať ako univerzálne.

V kritike ideálov osvietenstva nachádzajú postmoderna a feminizmus často spoločnú reč, stávajú sa spojencami; pri hlbšom pohľade sa však ukáže, že ich aliancia nie je bezproblémová, feminizmus si najmä v posledných rokoch uvedomuje nástrahy niekedy príliš jednostranných postojov postmodernizmu. Vznik a vývin samotnej feministickej teórie sprevádza totiž istý paradox: feminizmus, kritizujúci tradičnú filozofiu za "falošnú univerzalizáciu" ľudského subjektu (v našej kultúre sa mužský subjekt tradične vydával za univerzálny, stotožňoval sa s ním v úvahách epistemologických, etických, estetických a pod.), sám vyústil v šesťdesiatych rokoch do svojskej "falošnej univerzalizácie", nakoľko perspektívy a názory jednej skupiny žien (išlo najmä o skupinu bielych amerických žien stredných vrstiev) zovšeobecňoval a vydával za univerzálne platné, vytvárajúc tak ilúziu o existencii akéhosi nadčasového, nadkultúrneho "ženstva".

Podobne ako mnohé prúdy si ani feminizmus spočiatku neuvedomil, že jeho premisy sa vzťahujú k špecifickej perspektíve, majú špecifickú lokalizáciu a sú limitované (ako každá teória) konkrétnym sociálno-historickým kontextom, konkrétnym záujmovým a hodnotovým pozadím. Hľadanie univerzálnych princípov, motivované túžbou vyjadriť zážitkový svet akejsi abstraktnej "ženy", ťpenie na vízii pravdivého skúmania, na viere v nadhistorický, nadkultúrny subjekt poznania priviedla feministky do osídliel "sekundárnej generalizácie". Počiatky feminizmu možno teda na jednej strane v teoreticko-metodologickej rovine situovať bližšie k moderne, k postulovaniu ideálu perspektívy presahujúcej partikulárnosť, podmienenosť odlišnými konkrétnymi podmienkami; na druhej strane bola už pri zrode feminizmu tendencia diverzifikácie, tendencia blízka postmoderne – "rebelovať" proti všetkým univerzalizujúcim a unitárnym koncepciám (išlo najmä o rebéliu proti koncepcii rodovo univerzálneho, neutrálneho subjektu).

Tento paradox je symptomatický aj pre súčasný stav feminizmu; predmetom úvah sa dnes stáva už nielen vzťah postmodernistického a feministického myslenia, ale aj istá schizma v samotnom feministickom myslení. Podstatnejšie ako diskusie o terminológii (či možno napr. hovoriť o "postmodernom feminizme" alebo o "postfeministickej postmoderne") sú závery diskusií podčiarkujúce rastúcu diferenciáciu vnútri feministickej teórie, no zároveň hľadanie istých spojovacích momentov, akejsi ideovej a "strategickej" základne.

Ak sa totiž pôvodne akcentovali vo feminizme rodové (pohlavné) rozdiely medzi subjektami ako určujúce faktory, ktoré najvýznamnejšie ovplyvňujú spôsob identifikácie, socializácie a sebaartikulácie subjektu, dnes, v tzv. postmodernom feminizme, sa značne redukované chápe sociokultúrny efekt rodových rozdielov ako výlučnej determinanty; tieto rozdiely sa chápu ako súčasť faktorov, ktoré hrajú v súčinnosti s inými (ako napr. rasa, vek, sociálne zázemie, náboženstvo a pod.) dôležitú úlohu pri formovaní osobnosti. Kategória rodu sa stáva už nie jedinou kľúčovou, ale jednou z kategórií v celej ich rozvetvenej sieti.

Vnútrotným vývinom (no nie bez ohľadu na vonkajšie súvislosti) dochádza vo feminizme k postupnému prekonávaniu dualizmu, ktorý je v našej kultúre hlboko zakorenený. Prejavuje sa to napr. aj tým, že k vymedzeniu pojmu "žena", "ženstvo" už nepostačuje len opozitum "muž", "mužstvo", najmä nie chápané v silnej kontrapozícii. Nedôveru začína budiť akékoľvek zotrvávanie na príliš pevných kategóriách, striktných, "silných" kritériách klasifikácie. Základný rozdiel medzi tradičným a postmoderným feminizmom spočíva i v tom, že zatiaľ čo v prvej fáze sa pozornosť sústreďovala predovšetkým na odhaľovanie odlišností súvisiacich s rodovou príslušnosťou, v druhej sa presúva na odhaľovanie odlišností aj vnútri jedného rodu: tu sa už zväčša odmieta predstava akéhosi "prototypu" ženy, ktorý by bol nezávislý na konkrétnom historickom čase a priestore, resp. na komplexe individualizujúcich vlastností konkrétnej ženy. Tam, kde sa predtým predpokladala jednota, unitárnosť (aspoň do istej miery), sa objavuje diferencovanosť, heterogenita. V teoretickej rovine to znamená ústup z dualistických pozícií, odmietanie jednodimenzionálnej konštrukcie rodu a tomu zodpovedajúceho univerzálneho spôsobu akejsi jednotnej "feministickej metanarácie", resp. jednotnej univerzálnej koncepcie, ktorá by sa mohla stať bázou pre všetky prúdy vnútri feminizmu. Rodovo diferencované myslenie sa stáva vo svojej neskoršej fáze skutočne diferencovaným: rodová príslušnosť sa nepovyšuje nad ostatné faktory ovplyvňujúce procesy sebaidentifikácie jedinca, nevychleňuje sa zo siete rozvetvených sociokultúrnych vzťahov.

K takejto ceste heterogenizácie feminizmu nesporne prispela aj postmodernistická inšpirácia týkajúca sa limitovaných možností vychádzať v zovšeobecneniach skúseností za hranice jednej kultúry, jedného regiónu, etnickej či sociálnej skupiny; pozitívne pôsobili aj postmoderné reflexie o metódach a výskumných prístupoch vyzdvihujúce úskalia nového esencializmu a substancializmu, ktorý si rôznymi cestami vždy nanovo hľadá vstup do vedy. Bolo by však zjednodušením vidieť zdroje "postmoderného obratu" vo feminizme len vo vonkajších vplyvoch; imanentné zdroje náchádzal feminizmus napr. v reakciách iných skupín žien, ako boli autorky pôvodných koncepcií. Tendencia k diverzifikácii bola motivovaná prirodzeným záujmom žien, ktoré sa "nezmestili" do premís a záverov počiatočnej unifikujúcej feministickej teórie a ktoré sa podujali na formulovanie teórií prehľbujúcich dimenziu "inakosti", špecifickosti, odlišnosti čiže na ďalšiu precizáciu v určovaní "iného", rozdielneho. Vplyvy sú napokon vzájomné: bol to totiž feminizmus, ktorý v časovom predstihu tematizoval situáciu a problematiku spoločensky "slabého", nevládnúceho a neheroického subjektu, aký predstavuje v našej patriarchálne orientovanej kultúre ženský subjekt. Feminizmus podobne ako postmoderna rezignuje na predstavu "silného", centrovaneho subjektu garantujúceho lineárny historický progres; v oboch sa vynára idea relatívneho, pluralitného subjektu – k jednostrannému relativizmu, ktorý vnieslo do teoretického horizontu postmoderné "totálne zosadenie" subjektu či dokonca až "smrť subjektu", sa však vnútri feminizmu vyhranili značne odlišné postoje.

Časť feministiek tenduje v súlade s postmodernou k výraznému relativizmu v oblasti teórie práva, sociálnej alebo epistemologickej teórie, odmietajúc hľadanie "pevného Archimedovho bodu", od ktorého by sa mohlo odvíjať pravdivé, objektívne

poznanie. V takomto chápaní nie je možné vôbec dospieť k všeobecným tvrdeniam o povahe akejkoľvek skutočnosti a jedine možné sú vedľa seba jestvujúce parciálne relatívne výpovede "pokrývajúce" skúsenosť parciálnych skupín žien ([2], 39-62).

Podľa iných autoriek môže mať mechanické a nekritické preberanie postmoderných ideí pre feminizmus negatívne dôsledky, môže totiž spochybniť jeho základnú ambíciu utvárať teórie zo ženskej perspektívy, hovoriť "v mene ženy", jej záujmov a potrieb. Ženy sa nemôžu vzdať teórie subjektu a subjektivity prv, ako by vôbec mali "svoju" teóriu subjektu, metaforicky povedané: ženský subjekt nemôže odumrieť, nakoľko sa ešte nenaplnil čas jeho skutočného, autentického života a nakoľko ešte ani nedospel ku svojej autentickej sebaartikulácii. Muži mali "svoje" osvietenstvo, dôvodí napr. Christine Di Stefano, preto sa môžu pokúšať aj o jeho negovanie a mať "svoju" postmodernu, ženský subjekt však podobnú skúsenosť nemá; tradične sa chápal v histórii ako podriadený a vymedzoval sa zväčša iba ako negatívny subjekt; 'doposiaľ' absentuje "pozitívna teória ženského subjektu", jej utvorenie ostáva ešte vždy iba programom, ktorého sa vzdať by bolo predčasné ([3], 63-82). Takáto pozitívna teória subjektu by bola nielen bázou pre konštituovanie epistemologickej, etickej či sociálnej teórie na pôde feminizmu, no aj reálnym základom pre feministické sociálno-politické praktiky.

Podobné stanoviská zaujíma aj popredná americká filozofka Sandra Hardingová, taktiež vystríhajúca pred prílišným vplyvom postmoderny na feminizmus. Istý znepokojujúci, stabilitu narúšajúci moment, aký vnáša postmodernizmus do tradičného myslenia, môže síce zohrávať v teórii podobnú pozitívnu úlohu, akú hrá v nej moment zdravej skepsy, no napriek tomu potrebuje feminizmus podľa tejto autorky svoju epistemológiu, teóriu práva a pod. – a to ako prostriedok obrany jednak proti objektivismu, jednak proti jednostrannému relativizmu ([4], 83-105; [5], 15-35).

Výhrady voči postmoderne, ktorá vedie k prílišnému relativizmu, vyslovuje aj ďalšia americká filozofka Sheila Benhabib, podľa ktorej absolutizovaný "polyteizmus hodnôt" môže byť pre feminizmus nebezpečný tým, že mu berie možnosť nachádzať zjednocujúce prvky, a tak i východiská v rovine teoretických i praktických aktivít ([6], 107-130).

Základný rozdiel medzi postmodernou a feminizmom v otázkach možností utvárania teórie spočíva v tom, že feminizmus (neskorší) je síce podobne ako postmoderna proti karteziánskej autorite jednej všeobšiahlej perspektívy a proti "falošnej univerzalizácii" poznatkov, no na druhej strane je aj proti postmodernistickej "absolutizácii relatívneho", proti bezbrehému pluralizmu hodnôt, perspektív, teórií.

Najzreteľnejšie vyniká takéto protirečivé postavenie feminizmu voči moderne a postmoderne v súvislosti s problematikou kategórií subjektu a rodu, ktoré sú späté s tematizáciou "iného", "inakosti" (vzhľadom na rod). Pri rozpracovávaní kategórie rodu sa feminizmus stretol s problémom "miery" a bol nútený formulovať otázky o tom, pokiaľ (do akej miery) až možno postupovať v smere diverzifikácie, kde až hľadať hranicu, za ktorou úsilie o heterogenitu neprerastie v nemožnosť utvárať akékoľvek zovšeobecňujúce výroky. Akceptovanie plurality rovnocenných perspektív z rôznych úrovní "iného" by mohlo viesť totiž až k "nominalistickej ontológii" a tá by

zas mohla v praxi vyústiť až do "individualistickej politiky" [4], ktorá ohrozuje základné ambície feminizmu.

Na jednej strane sa feministky usilujú o elimináciu teórií, ktoré by viedli k "falošnej univerzalizácii", chcú sa vyhnúť každému typu esencializmu a substancializmu, sú proti pevným, strnulým kategóriám, no na druhej strane cítia potrebu existencie istých hraníc, limitov diferenciacie, v rámci ktorých je ešte možná kategorizácia, obávajú sa úplného rozplynutia témy v príliš nestabilných kategóriách. Základnú otázku vidia v limitovaných možnostiach kategorizovať "iné" bez upadnutia do esencializmu a následne aj do teoreticko-metodologického totalitarizmu, no zároveň i bez straty možnosti utvárať zovšeobecňujúce tvrdenia vôbec a vstupovať do komunikačných procesov.

S otázkou hraníc kategorizácie a teoretizácie súvisí aj širšie chápaná otázka "lokácie", "lokálneho", diferencovaného. Podľa viacerých predstaviteľov postmoderny sa tradičná filozofia nemôže stať napr. bázou akejsi všeobecnej, všeobsiahlej sociálnej kritiky; túto totiž chápú do istej miery ako "slobodnú od každého univerzalistického teoretického základu", v ich predstavách nadobúda sociálna kritika viac charakter pragmatickej "ad-hoc" kritiky, t.j. kritiky, ktorá je predovšetkým kontextuálna, konkrétna, lokálna (podrobnejšie v [7]). Podľa Lyotarda "metanarácie" zaručovali privilegovanosť istým diskurzom a mali garantovať právo istej vedy, resp. politiky na pravdu; dnes však sú už veľké narácie nevieryhodné (autor uvádza napr. "osvietenský príbeh", hegelovskú alebo aj marxovskú koncepciu dejín), dnes, v čase postmoderny, už nemožno veriť v existenciu privilegovaných metadiskurzov, ktoré by uchopili raz a navždy všetky pravdy každého diskurzu, nemožno veriť v existenciu univerzálnych tribunálov poznania mimo priestoru, v ktorom sa toto poznanie realizuje; legitimita teórie spočíva v pluralite, stáva sa lokálnou [7].

Pre feminizmus je síce životne dôležitým zviditeľňovať "iné", parciálne, "lokálne", no takisto je preň dôležité uvedomovať si nebezpečie, ktoré so sebou prináša absolutizácia týchto fenoménov. Proti zveličenému velebeniu "lokálneho", individuálneho, diferencovaného sa feminizmus usiluje ustanoviť rozumné kompromisy medzi parciálnym a univerzálnym, lokálnym a globálnym, aby tak zabránil tvorbe a podpore spoločensko-politických aktivít s vyhranenou orientáciou na preferované záujmy parciálneho, "iného", aby uchoval na zreteli aj nesmierne dôležitý celostný aspekt uvažovania ([8], 18-25).

Zdá sa teda, že aj feminizmus môže byť inšpirujúci pre postmodernizmus (a nielen v tomto ohľade); viaceré teoreticky napr. poukazujú na to, že postmodernizmus sa musí vzdať pokusov opisovať a predstavovať sám seba ako akýsi nadčasový ideál, pretože prezentuje hľadisko celkom konkrétného času, konkrétnej sociálnej klímy. Postmoderna síce kritizuje modernu za jej univerzalizmus, no pritom má tendenciu "univerzalizovať neuniverzálne", absolutizovať individuálne, diferencované, lokálne. Ako perspektíva v rámci konkrétnych spoločensko-historických podmienok nie je však ani postmodernizmus nadčasový, nadkultúrny, univerzálny. Možno ho pokladať za výraz doby, v ktorej sa menia nielen ideály, metafory a nádeje, ale aj štruktúry rodiny, pracovných, medziľudských vzťahov, triednych rozdielov; doby, v ktorej sa

menia aj spôsoby organizácie práce, vzťahy medzi pracovno-verejnou a súkromno-domácou sférou, doby, v ktorej podliehajú zmenám aj pracovné a komunikačné siete a takisto aj formy riadenia, managementu ([9], 191-225).

Hľadanie spomínaného kompromisu medzi "iným" a "rovnakým", "lokálnym" a globálnym, diferencovaným a univerzálnym však často sprevádzajú vo feministických úvahách aj omyly a zjednodušenia. V obave pred jednostranným relativizmom a hodnotovým pluralizmom sa i dnes niektoré autorky viac či menej vedome uchýľujú k tvorbe svojských metanarácií (napriek proklamáciám o ich odmietaní) a takisto aj k esencializmu či substancializmu, napomáhajúc tak vytváraniu (obnovovaniu) predstáv o akýchsi "kultúrne a historicky univerzálnych typoch aktivít žien" a vôbec o podobne univerzálnych typoch ženy (ženstva).

Tak je tomu napr. v prípade Nancy Chodorovej rozpracováajúcej tzv. rodovú teóriu (gender theory). Podľa tejto teórie osobnostný vývin vždy prebieha aj v závislosti od rodovej príslušnosti jedinca, ktorý si osvojuje rodovo diferencované normy správania. V knihe *The Reproduction of Mothering* však Chodorowa chápe materstvo a podobne aj rodové normy správania ako akési nadkultúrne fenomény (v podstate absolutizuje skúsenosť našej, západnej kultúry). Pomocou takto univerzálnne chápanej kategórie materstva vysvetľuje potom zásadné rozdiely v spôsoboch socializácie a identifikácie u jedincov mužského a ženského rodu: zatiaľ čo u chlapcov prevláda tendencia k separácii, samostatnosti, u dievčat zas tendencia k "vzťahovosti", k včleňovaniu sa do citových väzieb a pod. [10].

Do istej miery analogický príklad poskytuje práca Carol Gilliganovej *In a Different Voice* [11], kde autorka načrtáva koncepciu dvoch druhov morálky, vychádzajúc z kritiky Kohlbergovho výskumu morálnej zrelosti: autor výskumu povýšil štandardy správania charakteristické pre mužov na všeobecne platné; ženské respondentky, "merané" falošne univerzalizovanými kritériami, dosiahli tak očividne menšie ohodnotenie. Sama Gilliganová sa však dopustila podobnej chyby falošného zovšeobecňovania tým, že v argumentácii používala pojem "mužských kritérií" v paušálnom, univerzálnom význame; takisto "ženské kritériá" v morálnom rozhodovaní chápala ako čosi ahistorické; sociálne, kultúrne a napokon aj individuálne nediferencované.

Približne od počiatku osemdesiatych rokov si viaceré feministky zreteľnejšie uvedomujú nebezpečenie esencializmu, a preto odmietajú "grand social theory" a prikláňajú sa skôr k teóriám, ktoré si nevyšímajú natoľko všeobecné, jednotiace, ale rozdielne, špecifické; podobne v praktickej rovine dochádza k obratu k dielčím, konkrétnym cieľom. V tejto súvislosti možno hovoriť o dvoch kontroverzných tendenciách vo feminizme posledných rokov: prvou je tendencia zachovať základnú kategóriu rodu a rodovej identity – a na jej báze artikulovať potreby, záujmy žien, utvárať projekty sociálnych aktivít korešpondujúcich s týmito potrebami a záujmami. Druhou je tendencia vyhnúť sa čo najdôslednejšie každému univerzalizmu a esencializmu, a to i za cenu, že sa feminizmus vzdá utvárania teórií zdôvodňujúcich rodové špecifickosti a následne i utvárania projektov zásahov do spoločenského usporiadania.

Doposiaľ ostáva nedostatočne zodpovedanou otázkou o možnosti spojiť postmodernistickú nedôveru k metanarácii a spochybňovanie esencializmu so sociálnou

kritikou a projektovaním zmien spoločnosti, ktorú zas feminizmus pokladá za relevantnú. Postmoderna je nesporne úspešnejšia v deštruovaní tradičnej filozofie a jej blízkeho esencializmu, zaostáva však v rozvíjaní sociálno-kritického rozmeru; feminizmus naopak neraz podriaďuje filozofické otázky akcentu na sociálnu kritiku, no zároveň upadá pri rozpracovávaní filozofických otázok do esencializmu a substancializmu.

Dalo by sa povedať, že feminizmus usiluje o akúsi zvláštnu metateóriu, ktorá preveruje možnosti a status samého teoretizovania, no zároveň vyjadruje i potrebu istého teoretického základu ako východiska pre praktické aktivity. Táto metateória obsahuje prvky negácie tradičného uvažovania, no nie je to negácia absolútna; faktom je, že v súčasnosti inklinujú viaceré teoretičky k názoru, že nejestvuje jeden súbor pravidiel s univerzálnou platnosťou a ani jeden spôsob riešenia praktických problémov, ktorý by nebol podmienený konkrétnym kontextom.

Kategórie rodu, rodovej identity, subjektu a subjektivity sú kľúčovými kategóriami, okolo ktorých sa koncentrujú mnohé ďalšie teoretické diskusie. V úsilí riešiť nariadenú dilemu sa sformovalo vnútri súčasného feminizmu viacero prístupov: pre všetky je spoločný záujem o vzťah medzi rodom a pohlavím, medzi biologicko-prírodnými a sociálnymi dimenziami rodu, o vzťah medzi rodovou príslušnosťou a spôsobom socializácie a sebaidentifikácie. "Neskorší" feminizmus prekonáva tradičné myslenie aj tým, že odmieta dichotomickosť ako základný princíp a akcentuje myslenie v pomerne flexibilných vzťahoch; tak aj kategóriu rodu rozvíja ako vzťahovú kategóriu: rod potom nepredstavuje čosi dané, iba biologicky určené, ale niečo, čo sa permanentne utvára; je to historický proces prebiehajúci v konkrétnej spoločnosti, v priebehu ktorého dochádza k formovaniu istého typu sociálnych vzťahov a funkcií vzhľadom na pohlavnú diferencovanosť jedinca.

V novších prácach očividne prevládajú prístupy, ktoré pri skúmaní otázok rodu vychádzajú z procesu tvorby sociálnych vzťahov a z účasti v nich prostredníctvom praktických aktivít, v podiepaní sa na vývine životných foriem. V tejto súvislosti sa zmieňme napr. o koncepcii tzv. praktickej transformácie či praktickej relevancie, ktorá by mala prekonať dichotómiu esencializmu (substancializmu) a funkcionalizmu ([12], 330-344), či o koncepcii založenej na "kolektívnej kritickej re-konštitúcii významu ženskej sociálnej skúsenosti a na tzv. "reflexívnej praxi" ([2], [4]). V podobných intenciách uvažuje aj Linda Alcoffová, ktorá tiež vyslovuje obavy z vyústenia feminizmu do nominalizmu. Ilustratívne uvádza Kristevovej koncepciu "negatívneho feminizmu" vychádzajúceho z Derridovej teórie "dekonštrukcie". Nadviazanie na postštrukturalistické "dekonštruovanie" subjektu a na koncepciu jeho negatívneho vymedzenia by podľa Alcoffovej zbavilo feminizmus akýchkoľvek možností budovať svoje teórie a sociálne projekty. Vyhybajúc sa krajnostiam esencializmu (reprezentovaného napr. kultúrnym feminizmom) a nominalizmu (prítomného napr. v koncepcii francúzskej filozofky Julie Kristevovej), načrtáva Alcoffová nové alternatívy v prístupoch ku kategórii rodu a rodovej identity ([13], 295-326). Jednou z takýchto alternatív je koncepcia "pozičnej subjektivity", ktorej autorkou je Tereza de Lauretis. Subjektivita sa tu chápe ako dynamický proces neustálych sociálnych interakcií, ako

"komplex zvykov, dispozícií, asociácií a percepcií", teda ako komplex spätý s "kontinuálnym zapájaním subjektov do sociálnej reality" ([14], 182). Príbuzná je Alcoffovej koncepcia "pozicionality", podľa ktorej sa subjektivita tiež vždy utvára v konkrétnej sociálnej pozícii, a to nielen jej pasívnou percepciou, ale najmä aktívnou participáciou. Odpoveď na otázku ženskej subjektivity spája aj Astrid Deuber-Mankowsky s problémom záujmu, osobnej angažovanosti. Podľa nej sa ženská subjektivita a identita rodí a vyvíja v procese aktívneho zasahovania do sveta i do seba v priebehu poznávania a sebapoznávania, v experimentovaní ([15], 176). Pre uvedené koncepcie je spoločný dôraz na aktívny charakter subjektívnej identifikácie a sebaidentifikácie, na ich procesualnosť.

Diskusie okolo kategórií rodu, subjektu, identity sa iba otvárajú a neponúkajú predbežne (azda ich neponúknú vôbec?) jednoznačné odpovede na nastolené problémy; v každom prípade sú však dôležitou súčasťou feministických úvah a aj špecifickým príspevkom do súčasných polemických diskusií s postmodernizmom. Feminizmus, ako sa zdá, nechce iba narúšať stabilné, fixné formy či už v teoretickej, alebo sociálnej rovine, ale chce do nich vnášať aj pozitívnu zmenu, chce sa stať jedným z prostriedkov transformácie starého na nové; vychádza totiž z viery v dosiahnuteľnosť optimálnejších variantov civilizačných foriem.

Predovšetkým záujem feminizmu o sociálnu realitu, primknutosť k jej problému a úsilie o jej zdokonalenie poskytuje isté vysvetlenie pre odlišnosti v postmodernistickom a feministickom chápaní, napr. takých kategórií, ako sú kategórie rodu, subjektu, identity a pod. Sociálno-kritická a sociálno-projekčná dimenzia feminizmu nevyhnutne vplýva spätne aj na spôsob teoreticko-metodologických reflexií, a tak, hoci feminizmus spochybňuje spolu s postmodernou univerzálne princípy moderny, nemôže totálne rezignovať na svoje kategórie a teórie, v ktorých vidí strategický predpoklad praktického konania. Nemôže sa vzdať svojej vlastnej – ne-tradične utváranej – teórie, pokiaľ by len nerezignoval na svoje spoločensko-praktické ambície: zmeniť usporiadanie spoločenského priestoru tak, aby si žiadna skupina nemohla podriaďovať iné, aby sa nijaký typ subjektu nemohol stať bezvýhradným nositeľom moci a násilia voči iným subjektom, aby sa princíp striktnej hierarchizácie a dominácie nemohol uplatňovať v nijakej sfére spoločenského života.

LITERATÚRA

- [1] Diotima. *Der Mensch ist zwei. (Das Denken der Geschlechter-differenz)*. Viedeň 1989.
- [2] FLAX, J.: *Postmodernism and Gender Relations in Feminist Theory*. In: *Feminism/Postmodernism*. Vyd. L. J. Nicholson. New York 1990.
- [3] DI STEFANO, CH.: *Dilemmas of Difference: Feminism, Modernity, and Postmodernism*. In: *Feminism/Postmodernism*. New York 1990.
- [4] HARDING, S.: *Feminism, Science, and the Anti-Enlightenment Critiques*. In: *Feminism/Postmodernism*. New York 1990.
- [5] HARDING, S.: *The Instability of the Analytical Categories of Feminist Theory*. In: *Feminist Theory in Practice and Process*. Chicago-Londýn 1989.
- [6] BENHABIB, S.: *Epistemologies of Postmodernism: A Rejoinder to J. F. Lyotard*. In: *Feminism/Postmodernism*. New York 1990.

- [7] LYOTARD, J. F.: *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Minneapolis, University of Minnesota Press 1984.
- [8] FRASER, N. – NICHOLSON, L. J.: *Social Criticism without Philosophy*. In: *Feminism/Postmodernism*. New York 1990.
- [9] HARAWAY, D.: *A Manifesto for Cyborgs: Science, Technology, and Socialist Feminism, in 1980's*. In: *Feminism/Postmodernism*. New York 1990.
- [10] CHODOROW, N.: *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. Berkeley, University of California Press 1978.
- [11] GILLIGAN, C.: *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge, MA, Harvard University Press 1982.
- [12] CONNEL, B.: *Zur Theorie der Geschlechterverhältnisse. Das Argument 157*. In: *Zeitschrift für Philosophie und Sozialwissenschaft*.
- [13] ALCOFF, L.: *Cultural Feminism versus Post- Structuralism: The Identity Crisis in Feminist Theory*. In: *Feminist Theory in Practice and Process*. Chicago-Londýn 1989.
- [14] DE LAURETIS, T.: *Alice Doesn't*. Bloomington, Indiana University Press 1984.
- [15] DEUBER MANKOWSKY, A.: *Weibliches Interesse an Moral und Erkenntnis*. In: *Denken der Geschlechterdifferenz*. (Vyd. H. Nagl - Docekal a H. Pauer-Studer). Viedeň 1990.

ČÍTALI STE UŽ?

VICO, G.: *Základy nové vědy o společné přirozenosti národů*. Praha, Academia 1991.

Dielo, ktoré rozhodujúcim spôsobom ovplyvnilo novoveký spôsob myslenia o dejinách a spoločnosti. Vychádza z myšlienky, že existuje jednotné prirodzené právo, ktoré sa v dejinách prejavuje v rôznych formách. Prototypom dejinného procesu sú rímske dejiny. Pozoruhodné sú Vicove postrehy o obraznosti a fantastickosti jazyka, mýtov a pokus o genetický výklad pojmov.

Preložil Martin Quotidián. Úvod napísal Jaroslav Kudrna.
